

Список використаних джерел:

1. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук, Є.К. Бистрицький, М.О. Булатов. Київ: Абрис, 2002. 751 с.
2. Словник іншомовних слів / уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. Київ: Наукова думка, 2000. 683 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навчальний посібник. 9-е вид., зі змінами. Львів: Край, 2007. 192 с.
5. Оніщенко Н.М. Гармонізація правової системи України як чинник забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян. Університетські наукові записки. 2008. № 4(28).
6. Дубина Н.А., Тарута О.В. Проблеми ефективності законодавства України. Право і безпека. 2015. № 2 (57).
7. Кіндрат П.В. Ефективність законодавства: понятійно-термінологічний аспект. Правова інформатика. 2014. № 3 (43).
8. Сіренко В.Ф. Визначення ефективності законодавства: методологічні підходи. Законодавство: проблеми ефективності. Київ: Наукова думка, 1995. С. 3–13.
9. Філософія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С.П. Щерба, В.К. Щедрін, О.А. Заглада; за заг. ред. С.П. Щерби. Київ: МАУП, 2004. 216 с.
10. Легін Л.М. Поняття та критерії якості закону: проблеми визначення. URL: <http://oaji.net/articles/2016/3229-1463726041.pdf>.
11. Сидор В.Д. Теоретичні проблеми розвитку земельного законодавства України: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.06 / Одеська юридична академія. Одеса, 2012. 499 с.
12. Гетьман А. Концепція розвитку екологічного права та законодавства як передумова забезпечення національної екологічної політики. Вісник Національної академії правових наук України. 2013. № 2. С. 165–173.

БІРЮКОВА А. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адвокатської
майстерності та міжнародної
юридичної практики
(Академія адвокатури України)

УДК 347.965.1

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ АДВОКАТУРИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті викладено результати авторського дослідження функцій адвокатури в умовах глобалізації. Аргументується думка, що виокремлення функцій повинно враховувати статус адвокатури й об'єкти її впливу. У зв'язку із цим запропонована авторська класифікація функцій адвокатури на трьох рівнях.

Ключові слова: адвокатура, функції адвокатури, захист, представництво, юридичний консалтинг.

В статье изложены результаты авторского исследования функций адвокатуры в условиях глобализации. Обосновывается мнение, что выделение функций адвокатуры должно учитывать ее статус и объекты влияния. В связи с этим предлагается авторская классификация функций адвокатуры на трех уровнях.

Ключевые слова: адвокатура, функции адвокатуры, защита, представительство, юридический консалтинг.

The article presents the results of the author's research of the functions of the advocate in the conditions of globalization. It is argued that the separation of functions should take into account the status of the advocacy and the objects of its influence. In this connection, the author's classification of the functions of the advocacy at the three levels is proposed.

Key words: advocacy, advocacy, defense, representation, legal consulting.

Вступ. Провідну роль у процесі аналізу будь-якого явища правового буття відіграє процес винайдення та дослідження його властивостей, які органічно та повною мірою відображаються в його функціях. Саме завдяки функціям ми можемо відстежити ті можливості, що має така правова конструкція, та зв'язки із зовнішнім середовищем, які ці можливості ілюструють у динаміці їх реалізації.

Сьогодні трансформація вітчизняної моделі адвокатури, яка відбувається під впливом різних чинників, актуалізує питання щодо функціонального призначення цього правового інституту. Провідні вітчизняні вчені звертаються до дослідження функцій адвокатури, переосмислюють традиційні уявлення про її роль у суспільстві та державі. Серед них можна виділити таких дослідників, як: Н.М. Бакаянова, Т.В. Варфаломєєва, Т.Б. Вільчик, С.В. Гончаренко, В.В. Заборовський, С.О. Іваницький, С.В. Прилуцький, М.А. Погорєцький, О.Г. Яновська та багато інших.

Однак множинність і розмаїтість поглядів і підходів щодо розуміння функціонального призначення сучасної адвокатури зумовлює потребу подальшого дослідження цього питання з урахуванням чинників, які впливають на його розвиток. Зокрема, поза увагою дослідників залишається такий аспект, як трансформація функцій адвокатури внаслідок глобалізації, яка є загально визнаною тенденцією суспільного розвитку.

Постановка завдання. Метою статті є науковий аналіз і диференціація функцій вітчизняної адвокатури з урахуванням впливу на розвиток сучасного суспільства та держави процесу глобалізації.

Результати дослідження. Отже, ми виходитимемо з того, що функції адвокатури – це основні напрями її діяльності (впливу), що характеризують її місце і призначення в суспільстві та державі і зумовлені необхідністю досягнення визначених цілей.

У ст. 131–2 Конституції України декларується, що адвокатура діє для надання професійної правничої допомоги. На нашу думку, останній посил варто вважати нормативно визначеною метою функціонування адвокатури в державі.

С.О. Іваницький також зазначає, що метою адвокатури є забезпечення високих стандартів надання професійної правничої допомоги, у зв'язку із чим розмежує її завдання на фахові та корпоративні. Відповідно до цього, на основі основних напрямів діяльності адвокатури, залежно від вектора впливу науковець виокремлює зовнішні функції (захист, представництво, надання інших видів професійної правничої допомоги), які реалізуються суто поза системою адвокатури під час взаємодії із клієнтами і третіми особами, та внутрішні функції (представницька, регуляторна, кваліфікаційна, дисциплінарна, організаційно-виконавча, контрольна та функція корпоративного захисту) [1, с. 145, 148–149].

Такий підхід нам імпонує та здається прогресивним, проте справедливо буде зауважити, що здебільшого в науковій літературі як функції адвокатури виділяються такі напрями

ми: захист підозрюваних на досудовому слідстві, підсудних та засуджених – у суді; надання правничої допомоги громадянам та юридичним особам під час розгляду справ різних категорій (кримінальних, цивільних, адміністративних) у судах й інших державних органах (господарські суди, правоохоронні органи й органи влади); консультативна робота з надання допомоги населенню та юридичним особам із правових питань [2].

У тій чи іншій інтерпретації наведений підхід можна побачити в різних наукових джерелах. Західна теорія також тяжіє до нього та виділяє дві функції адвокатури – захист у суді й юридичний консалтинг [3].

Як бачимо, універсалізовані функції адвокатури виокремлюються крізь призму конкретних напрямів діяльності адвоката. І в такому разі дійсно можна говорити про них як про зовнішні функції адвокатури, оскільки вони відображають напрями взаємодії адвокатури через її репрезентанта – адвоката – із клієнтами, а також іншими особами.

Проте, на нашу думку, у глобалізованому просторі адвокатура, що набула визнання та статусу окремого недержавного інституту, інституту громадянського суспільства, реалізує низку функцій значно «більшого масштабу» та вищого порядку.

У визначенні функцій адвокатури насамперед, як нам здається, необхідно враховувати не просто вектор впливу (ззовні та всередині адвокатури), а симбіоз двох вихідних положень: статусу адвокатури й об'єктів її впливу. У такому разі вбачається можливим виокремлювати функції адвокатури як:

1) інституту громадянського суспільства, об'єктом впливу якого є держава та суспільство (макрорівень);

2) корпорації, об'єктом впливу якої є адвокати (мезорівень);

3) професії, об'єктом впливу якої є фізичні та юридичні особи (мікрорівень).

І. Макрорівень передбачає реалізацію адвокатурою таких функцій, які умовно можна іменувати інституціональними: правозахисної; контрольно-наглядової; комунікаційно-інформаційної; просвітницької.

Функція правозахисту є «серцевиною» інституціональної адвокатури. Свого часу М.П. Орзіх писав: «Правозахисний механізм стосовно прав і свобод людини включає, поряд із нормативно-правовою, інституціональну частину – органи і організації, для яких спеціальною компетенцією або статутним завданням (для громадських організацій) є захист прав і законних інтересів людини і громадянина, і інструментальну – придатні для ефективного застосування засоби охорони й захисту правового положення особи» [4].

Правозахисна функція адвокатури характеризується тим, що вона спрямована на забезпечення гарантованих державою принципів захисту прав і свобод особи. Свобода однієї людини виступає в єдності зі свободою всього суспільства і неможлива без санкціонованих державою правозахисних механізмів і суб'єктів забезпечення правозахисної функції, головним з яких є адвокатура. Захист інтересів фізичних і юридичних осіб є реальним втіленням у державі найважливіших людських цінностей – свободи, рівності, справедливості, демократії, здатних приносити користь особі, суспільству та державі [5, с. 6].

Правозахисна функція адвокатури найбільшою мірою характеризує її призначення в суспільстві як інституту, оскільки його мета та завдання визначаються об'єктивною необхідністю професійного захисту природних і набутих прав індивідів. Отже, цілі та завдання перед адвокатурою ставлять не адвокати, і навіть не держава, яка їх формалізує, а саме суспільство. Своєю чергою, адвокатура, на задоволення суспільного запиту, сприяє поступальному розвитку суспільства.

Саме функція правозахисту яскраво розкриває сучасну правову природу адвокатури, демонструє її дуальність з акцентом на публічний складник і розкриває взаємодію з державою, яка реалізує судову владу. «Вплітаючись» у механізм здійснення правосуддя, адвокатура стає спроможною виконувати своє соціальне призначення лише коли перебуває в постійному, хоча й складному, діалектичному взаємозв'язку та взаємодії з державною владою, насамперед із судовою. Водночас у правовій і демократичній державі без незалежної й ефективної адвокатури неможливо забезпечити досягнення судовою вла-

дою поставлених перед нею завдань, не може бути й мови про ефективність судочинства чи справедливий суд.

Контрольно-наглядова функція. На думку деяких учених саме вона визначає зміст адвокатури нового типу. Зокрема, А.В. Козьмінін вважає, що саме адвокатура здатна найбільш кваліфіковано здійснювати контроль за дотриманням державою правових норм. Саме ця публічно-правова функція – контроль за дотриманням державою правових норм, визнанням і дотриманням прав і свобод людини і громадянина – і є основною функцією адвокатури, що робить її важливим елементом громадянського суспільства [6, с. 9].

Проте більш переконливою в цьому питанні є С.Е. Лібанова, з якою ми солідарні щодо необхідності визнання інституціонального статусу адвокатури. Саме в цьому статусі (інституту громадянського суспільства – А. Б.) адвокатура, на її думку, покликана суспільством і державою виконувати діяльність, відмінну від діяльності корпорації чи адвоката. Вона здатна ефективно і професійно забезпечити демокурію (контроль) за дотриманням не лише судовою, але й виконавчою та законодавчою владою конституційних прав і свобод людини, громадянського суспільства. «Економічні, соціальні та правові ознаки адвокатури як особливого інституту громадянського суспільства, – пише С.Е. Лібанова, – сукупно утворюють базис для її функціонування як правозахисного інституту всього громадянського суспільства перед державними органами, фактично уповноваженого народом здійснювати функцію суспільної професійно-правової демокурії за забезпеченням конституційних прав і свобод людини не лише судовою владою, але й виконавчою владою всіх рівнів в адміністративно-публічних конфліктах за участю громадян, а також законодавчою, беручи активну участь у підготовці законопроектів, які стосуються конституційних прав і свобод» [7].

Демокурія є також своєрідним проявом взаємозв'язку та взаємодії суспільства та держави. Вона передбачає своєрідний круговий обіг і обмін інформацією між адвокатурою, державою та суспільством, що привертає нашу увагу до неї як до комунікативного феномена, а отже, до змісту іншої її функції – комунікаційно-інформаційної.

Комунікаційно-інформаційна функція адвокатури реалізується в тих взаємозв'язках, які формуються в процесі її розвитку як інституту громадянського суспільства, що, крім іншого, дає можливість говорити про неї як про певний комунікаційний простір, у межах якого взаємодіють держава та суспільство. Цю особливість ми охарактеризували в попередньому підрозділі роботи, продемонструвавши «хитросплетіння» публічних і приватних інтересів, що характеризує правову природу сучасної адвокатури в умовах глобалізації, тенденцією якої, нагадаємо, є стирання меж публічного та приватного.

Комунікація адвокатури передбачає обмін інформацією, її циркуляцію у взаємозв'язку держава – адвокатура – суспільство. Загалом, стан розвитку інституту адвокатури несе в собі інформаційний посыл про стан прав людини в державі, їхній прогрес або регрес. Історично доведено, що вона звеличується зі зростанням свобод громадян і занепадає разом з їх обмеженням. Інакше кажучи, адвокатура слугує своєрідним індикатором, показником реального стану речей у сфері захисту прав і свобод людини.

Просвітницька функція адвокатури полягає у впливі на розвиток правосвідомості населення. Діяльність, спрямована на захист прав, свобод, інтересів осіб, передбачає задоволення їхніх інтересів в інформації щодо різного роду правових питань, а отже, у накопиченні необхідних знань у цій сфері. Ця функція інституціональної адвокатури сприяє, як влучно висловилися М.А. Погорецький і О.Г. Яновська, правовому всеобучу [8, с. 61].

II. Мезорівень дає можливість аналізувати корпоративні функції адвокатури, до яких варто віднести: самоврядну; кадрову; представницьку; корпоративного захисту; лобістську.

Як корпорація адвокатура спрямовує свої зусилля в напрямі організаційної діяльності, спроможної забезпечити адвокатам належні умови для ефективного виконання адвокатської роботи. І основну позицію серед функцій цього рівня має самоврядування, через зміст якого розкривається також сутнісна характеристика адвокатури.

У системі понятійно-категоріального апарату самоврядування – автономне функціонування будь-якої організаційної структури, яке передбачає ухвалення власних рішень щодо внутрішніх питань організації, включення виконавців у процеси ухвалення рішень; колективне управління як участь усіх членів організації в роботі відповідного органу управління.

Саме самоврядна функція характеризує адвокатуру як самостійну й ієрархічно незалежну одиницю.

Самоврядна функція адвокатури забезпечує функціонування останньої як цілісної, стійкої корпорації, сформованої за професійною ознакою. Вона формує такі риси, як точно означена діяльність осіб певної професії й обстоювання інтересів визначеної категорії осіб. Характерною ознакою корпорації є видання нею корпоративних норм як різновиду соціальних норм, що захищаються внутрішніми організаційними актами без втручання держави [9].

Реалізація адвокатурою самоврядної функції передбачає діяльність за декількома напрямками, що зумовлює необхідність виокремлення в її межах декількох підфункцій, а саме: регуляторної; управлінської; організаційно-виконавчої; контрольної.

Кадрова функція адвокатури спрямована на забезпечення її безперервної ефективної діяльності за допомогою селекції, навчання та виховання кадрів, які відповідають певним вимогам.

Реалізація адвокатурою кадрової функції також дає можливість виокремити в ній дві підфункції: кваліфікаційну, дисциплінарну.

Представницька функція адвокатури реалізується в механізмі обстоювання інтересів адвокатського співтовариства як у відносинах із державою, суспільством, так і у відносинах з адвокатами. У цьому сенсі представницька функція відзначається комунікативним складником і тісно пов'язана з іншою – функцією корпоративного захисту, яка передбачає захист прав та інтересів адвокатів, гарантій їхньої професійної діяльності.

Виокремлення нами лобістської функції пов'язане зі зростанням політизації правових інститутів і, як наслідок, віднесенням адвокатури до квазіполітичних інститутів. Це, у свою чергу, потребує від адвокатури проведення активної політики, спрямованої не просто на захист своїх інтересів, а й на отримання певних переваг, власних вигод. Характерною рисою сучасної адвокатури є те, що вона стає активним учасником формування правової політики в державі. Сьогодні адвокатура займає позицію не лише «оборони» або «спостереження», а й активного «наступу», лобіює власні законопроекти не лише щодо питань у сфері організації своєї діяльності, а й стосовно необхідності внесення змін до податкового, пенсійного й іншого законодавства.

III. Мікрорівень визначає «професійні» функції адвокатури, які реалізуються крізь призму здійснення адвокатської діяльності, та систему яких становлять: захист; представництво; юридичний консалтинг.

Захист у науковому обігу є досить багатозначною категорією. Так, І.В. Гловюк слушно зазначає, що в широкому розумінні захист є діяльністю, спрямованою на поновлення порушених прав та свобод, законних інтересів будь-якого суб'єкта процесу. У вузькому розумінні захист є кримінально-процесуальною функцією, яка має чітку цільову спрямованість – протистояти кримінальному переслідуванню, та визначене коло суб'єктів, яке є більш вузьким – а саме суб'єктів, щодо яких здійснюється кримінальне переслідування в різних його формах (порушення кримінальної справи, підозра, обвинувачення), їхніх законних представників та захисників [10].

Необхідно зазначити, що останніми роками аналізу різноманітних аспектів захисту у вітчизняній доктрині приділено чимало уваги. Свідченням цьому є наукові дослідження таких учених, як: І.В. Гловюк, М.А. Погорецький, В.О. Попелюшко, О.С. Старенький, О.Г. Яновська й інші.

Проте як функція адвокатури захист має нормативне визначення, передбачене в ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», відповідно до якої, це вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів під-

озрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування в кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення.

Однак наведене законодавче положення містить методологічну помилку, яка полягає у визначенні захисту через захист (*idem per idem* – те ж саме через теж саме). Тому заслуговує на підтримку визначення захисту, запропоноване в законопроекті, який передбачає нову редакцію Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [11].

Представництвом у контексті функцій адвокатури є діяльність адвоката від імені іншої особи – клієнта – з метою захисту, відновлення, забезпечення реалізації або запобігання порушенню прав, свобод та інтересів клієнта в судах, у Конституційному Суді України, третейських судах, міжнародному арбітражі, інших міжнародних юрисдикційних органах, виконавчому провадженні, державних або міжнародних органах та установах, органах місцевого самоврядування, перед фізичними, юридичними особами та (або) їх об'єднаннями.

Представництво як вид адвокатської діяльності охоплює значну сферу правовідносин, які виникають як у судовому процесі (судове представництво), так і поза ним. Однак зміни, яких зазнали конституційні положення щодо правосуддя, акцентували увагу на адвокаті як особливому суб'єкті судового представництва, закріпивши норму, що «виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді <...>». Винятками із цього правила є представництво в трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів і референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб і осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена (ст. 131–2 Конституції України). Наведені конституційні норми були трансформовані в площину процесуального законодавства, положення якого достатньою мірою уніфіковані та визначають адвоката як суб'єкта правничої допомоги, видом якої є представництво.

Той факт, що представництвом охоплюється досить широкий спектр різновидів адвокатської діяльності, яку можна розмежувати за суб'єктом складом, видом юрисдикційного процесу й іншими критеріями, свідчить про затребуваність, поширеність і універсальний характер цієї функції.

Функція юридичного консалтингу в адвокатурі реалізується шляхом надання консультацій і роз'яснень із правових питань, надання правової інформації, юридичного супроводу діяльності юридичних і фізичних осіб, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, держави, міжнародних організацій тощо.

Юридичний консалтинг в адвокатській діяльності може охоплювати різні напрями: від питань застосування чинного законодавства до порад щодо вибору стратегії поведінки в певній ситуації. Хоча адвокат не є єдиною можливою суб'єктом реалізації цієї функції, його статус дозволяє говорити про здійснення юридичного консалтингу на професійній основі.

Наведені «професійні» функції адвокатури передбачені чинним законодавством і притаманні в тій чи іншій інтерпретації всім адвокатурам світу. Проте вони не вичерпують себе.

Як зазначає С.О. Іванницький, звуження клієнтської бази через економічну кризу останніми роками постійно ставить на порядок денний питання розширення переліку видів адвокатської діяльності, свідченням чого є пропозиції доповнити його фідучіарною діяльністю, медіацією, діяльністю ескроу-агента тощо [1, с.160]. Проте економічний чинник, як нам задається, має, хоч і вагоме, але не вирішальне значення. Прагнення адвокатури розширити свої можливості, сферу свого впливу зумовлено якраз процесами глобалізації, які спричиняють широкомасштабний обмін інформацією, досвідом, прогресивними ідеями тощо. У цьому сенсі ми не вигадуємо нічого нового, а лише користуємося чужими здобутками.

Поверхневий аналіз пропонованих до запровадження в адвокатській діяльності новацій (медіації, ескроу, фідучіарної діяльності – А. Б.) дозволяє зазначити, що їхньою спільною

рису є довіра до адвоката, яку, серед іншого, пов'язують із його професійним статусом. Однак такі інститути, як медіація й ескроу, акцентують увагу на адвокатах як посередниках, а ескроу та фідучіарна діяльність змінюють уявлення про сферу діяльності адвоката, перетворюючи його на фінансового агента. Проте це відкриває широкі можливості для адвокатури, які також можуть змінити традиційні уявлення про її роль у суспільстві. Але необхідно зауважити, що, на наше переконання, реалізація цього задуму є питанням перспективи, а не сьогодення.

Висновки. У підсумку зазначимо, що функціональність вітчизняної адвокатури зумовлена її статусом як інституту, як корпорації, як професії, що дає можливість диференціювати функції відповідного рівня і цільового призначення. Функції адвокатури є динамічними категоріями, що розвиваються під впливом різних чинників (економічного, політичного, геополітичного й інших), зумовлюють модернізацію адвокатури та забезпечують її відповідність тенденціям суспільного розвитку. Це, своєю чергою, дозволяє адвокатурі розвиватися і залишатися суспільно необхідною та затребуваною як державою, так і суспільством інституцією.

Список використаних джерел:

1. Іваницький С.О. Теоретичні основи організації адвокатури в Україні: принципи та система: монографія. Київ: Інтерсервіс, 2017. 800 с.
2. Скрипнюк О.В. Інститут адвокатури в контексті сучасного конституційного процесу в Україні. Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. С. 9–10.
3. Resolution on professionalism versus commercialism: adopted by the IBA Council in September 2000. URL: http://www.ibanet.org/About_the_IBA/IBA_instruments.
4. Орзіх М.П. Міжнародно-правові стандарти і права людини в Україні. Право України. 1992. № 4. С. 8–12.
5. Поташник И.М. Основы правозащитной деятельности адвокатуры в условиях судебной-правовой реформы в Российской Федерации: автореф. ... канд. юрид. наук. Москва, 2013. 23 с.
6. Козьміних А.В. Роль інституту адвокатури в реалізації правозахисної функції громадянського суспільства: автореф. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2008. 18 с.
7. Либанова С.Э. Российская адвокатура в XXI веке и ее триединство. Вестник университета имени О.Е. Кутафьева (МГЮА). 2017. № 12. С. 86–93.
8. Погорецький М.А., Яновська О.Г. Адвокатура України: підручник. К.: Юрінком-Інтер, 2014. 368 с.
9. Семеняко Е.В. Российская адвокатура: проблемы и перспективы. Вестник адвокатской палаты Курской области. 2005. С. 3–8.
10. Гловюк І.В. Захист у кримінальних справах та кримінально-процесуальна функція захисту: деякі аспекти співвідношення. Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти: зб. тез доповідей за матеріалами IV Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених (11–12 грудня 2009 р.) / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». Суми, 2009. С. 154–156.
11. Про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» закону (нова редакція) та інших пов'язаних законодавчих актів України»: проект закону. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT4200.html.

